

УДК 343.611.1

DOI 10.33244/2617-4154.1(8).2022.175-182

Д. І. Лопашук,
канд. юрид. наук,
Державний податковий університет
e-mail: lopashchukdmitry@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-6360-2119

СТАН ДОКТРИНАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті вказано, що незважаючи на те, що у процесі розслідування кримінальних правопорушень, учинених під час здійснення зовнішньоекономічної діяльності, слідчі та детективи стикаються з певними труднощами у разі їх кваліфікації та документування, у ході проведеного аналізу бібліографічних публікацій кримінально-правової тематики, пов'язаної з кримінальними правопорушеннями у сфері ЗЕД, встановлена відсутність ґрунтовних наукових досліджень на дисертаційному та монографічному рівнях, присвячених цій проблемі. Такі дослідження обмежуються хіба що окремими статтями у фахових журналах та в окремих розділах наукових посібників.

Кримінальні правопорушення цього виду розглядаються в них, як правило, у розрізі митного і кримінального законодавства.

З'ясовано, що не на багато кращий стан у дослідженні проблеми кримінально-правової охорони у сфері зовнішньоекономічної діяльності й у кримінально-правовій науці країн ближнього зарубіжжя. Здебільшого ці пошуки аналогічно українським обмежуються дослідженнями лише окремих напрямів діяльності під час здійснення ЗЕД, а саме: учинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленнями від митних платежів тощо.

Наведено авторське розуміння впливу глобалізаційних процесів на зовнішньоекономічну діяльність держави, описано їх позитивні і негативні наслідки, а також можливі зловживання під час здійснення ЗЕД.

Проаналізовано стан наукового розроблення проблеми кримінально-правової охорони зовнішньоекономічної діяльності, за результатами чого виявлено основні проблеми і тенденції у цій сфері. Зокрема, з'ясовано, що чинне законодавство, яке регулює зовнішньоекономічну діяльність, має позитивні тенденції та відповідає потребам суспільства і держави. Однак у теорії кримінального права приділяється недостатньо уваги проблемам кримінально-правової охорони зовнішньоекономічної діяльності, тоді як на практиці службові особи правоохоронних органів та судових

інстанцій стикаються з багатьма проблемами застосування відповідних кримінально-правових норм. Зазначене пов'язане з тим, що доктринальна наука децю відстає від законодавця в цьому питанні, а сам стан наукового розроблення проблеми кримінально-правової охорони зовнішньоекономічної діяльності не відповідає вимогам сьогодення. А тому для усунення прогалин у частині дослідження кримінально-правової охорони ЗЕД звернуто увагу на необхідність більш глибокого та активного дослідження цієї проблеми на доктринальному рівні.

Ключові слова: зовнішньоекономічна діяльність, кримінально-правова охорона, стан наукового розроблення, ухилення від сплати митних платежів, кримінальне правопорушення.

Мета статті полягає в дослідженні стану наукового розроблення проблеми кримінально-правової охорони зовнішньоекономічної діяльності та виявлення за його результатами аналізу основних проблем і тенденцій у цій сфері.

Постановка проблеми. Інтернаціоналізація злочинності в економічній сфері, посилення її впливу на національні інтереси держави, виникнення через це фінансової та економічної нестабільності призводить до загострення політичних, гуманітарних і суспільних проблем, які потребують серйозної консолідації сил для боротьби з цим негативним явищем як у середині країни, так і поза межами України. Для того щоб досконало дослідити цю проблему, визначити дієві шляхи кримінально-правової охорони зовнішньоекономічної діяльності, насамперед необхідно вивчити стан наукового розроблення у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стан наукового розроблення проблеми кримінально-правової охорони зовнішньоекономічної діяльності опосередковано досліджувався у працях О. М. Бандурки, В. Т. Білоуса, О. Г. Боднарчука, О. І. Боднарчук, Ю. В. Горбача, В. М. Давидюка, Г. В. Дідківської, В. А. Дідківської, В. М. Дрьоміна, В. А. Некрасова, В. Л. Нарішкіна, В. К. Матвійчука, О. Г. Кальмана, В. М. Поповича, В. Я. Тація, Б. В. Сташиса, М. В. Феоктистова та інших. Проте ця проблема в Україні не була предметом окремого дослідження у кримінальному праві.

Виклад основного матеріалу. Термін «глобалізація» з'явився багато сотень років назад, проте його використання почалося в середині минулого століття. Глобалізація – об'єктивний, необхідний процес, який супроводжує людство впродовж його історії. Це взаємозв'язок і взаємовплив країн, який стосується безлічі аспектів людського життя, насамперед у політичній, економічній, соціальній та культурній сферах [12]. Часто глобалізацію пов'язують з процесом об'єднання країн для роботи над спільними цілями, тому до цього процесу можна віднести діяльність таких міжнародних організацій, як ООН, ЄС, СОТ, ЮНЕСКО, НАТО тощо [12]. Прикладом реальної глобалізації є Європейський Союз. Економіка країн-членів ЄС та асоційованих членів тісно пов'язана, що дозволяє їм розвиватися в конкурентному середовищі, отримувати підтримку в певній формі [12]. Активним учасником світових глобалізаційних процесів є й Україна. Зокрема, як асоційований член Європейського Союзу.

Невід'ємною частиною глобалізації є зовнішньоекономічна діяльність, яка з'явилася в Україні на початку 90-х років XX ст. із здобуттям країною незалежності та початком економічних реформ, що характеризувалася децентралізацією зовнішньої торгівлі та набуттям права виходу на міжнародні ринки суб'єктам господарювання, що й обумовило стрімкий розвиток зовнішньоекономічних зв'язків того періоду. Як зазначає В. А. Дідківська, «поняття «зовнішньоекономічна діяльність» з'явилося в контексті загальної спроби реформувати адміністративно-командну систему економіки, яка на той час перебувала в стані глибокої кризи. Сутність так званої «перебудови системи управління економікою» полягала в намаганні децентралізувати процес прийняття економічних рішень, надати підприємствам певні права без демонтажу державної власності на засоби виробництва, монопольної влади міністерств і відомств» [4; 7, с. 10].

З виходом нашої держави на міжнародний ринок розширилися й можливості для ефективного та вигідного ведення підприємницької діяльності для всіх суб'єктів господарювання. А процеси лібералізації у сфері зовнішньоекономічної діяльності значно розширили права її учасників, зокрема суб'єктів підприємницької діяльності, державних органів та органів місцевого самоврядування тощо.

У п. 8 ст. 1 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16 квітня 1991 року закріплено, що під зовнішньоекономічною діяльністю варто розуміти діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, побудована на взаємовідносинах між ними, що має місце як на території України, так і за її межами [8].

Дещо інше формулювання дає ч. 1 ст. 377 Господарського кодексу України, де зазначено, що «зовнішньоекономічною діяльністю суб'єктів господарювання є господарська діяльність, яка в процесі її здійснення потребує перетинання митного кордону України майном, зазначеним у частині першій статті 139 цього Кодексу, та/або робочою силою» [5].

Як наслідок, суперечність визначень у двох чинних нормативних актах створює певні проблеми під час здійснення ЗЕД та є дискусійними серед учених. Але це питання не є предметом цього дослідження.

Водночас поряд з позитивними змінами глобалізація та зовнішньоекономічна діяльність привносить у життя нашої держави й негативні явища. Зокрема, статистичні дослідження та висновки незалежних експертів містять дані про те, що вітчизняна сфера зовнішньоекономічної діяльності переповнена численними тіншовими капітал-оборотними схемами, які супроводжуються операціями з імпорту та експорту продукції. Зокрема, однією з найрозповсюдженіших схем є «оптимізація» («мінімізація») податків (ухилення від сплати податків), або ж переведення валюти на банківські рахунки фіктивних фірм українських резидентів за кордоном, зашифрування реальних власників інвестицій, які надходять для розвитку найбільш «вигідних» галузей української економіки, формування фіктивного (безтоварного) податкового кредиту та привласнення цільових державних коштів, а також вчинення інших дій, що не передбачені законодавством тощо. Усі ці протиправні дії створюють явну загрозу зовнішньоекономічній та національній безпеці України [13].

Зазначене є наслідком негативного впливу штучно сформованого дисбалансу сукупного функціонування фінансово-господарського та правового механізмів, де координаторами виступають корумповані працівники правоохоронних органів та представники у контролюючій сфері. Така злочинна діяльність цих осіб зумовлює настання помітних матеріальних збитків, які в результаті знаходять своє відображення на мінімізації бюджетних надходжень, неправомірному зменшенні фінансових результатів від підприємницької діяльності суб'єктів цієї сфери під час нарахування розмірів платежів до централізованих та децентралізованих фондів коштів, неправомірному виведенні валюти за межі України [13].

Хоча стаття 42 Конституції України гарантує, що «кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом», але свобода економічної діяльності не є безмежною – законом встановлено межі допустимої економічної свободи, що ґрунтуються на повазі до прав та законних інтересів усіх учасників суспільних відносин. Для цього регуляторами зовнішньоекономічної діяльності слугують норми різних галузей права: адміністративного, митного, цивільного, а також норми кримінального закону, під охорону яких поставлені найважливіші суспільні відносини.

Однак, незважаючи на те, що, з одного боку, у сфері зовнішньоекономічної діяльності акумулюються інтереси суб'єктів економічного спілкування, а з іншого – створюються негативні умови для посягання як на економічну безпеку, так і на нормальне функціонування держави в цілому, у теорії кримінального права приділяється недостатньо уваги проблемам кримінально-правової охорони зовнішньоекономічної діяльності. І це при тому, що на практиці юристи стикаються з багатьма проблемами застосування відповідних кримінально-правових норм.

Так, у ході здійснення аналізу бібліографічних публікацій кримінально-правової тематики, пов'язаної з кримінальними правопорушеннями у сфері зовнішньоекономічної діяльності, з'ясувалося, що українські вчені та науковці найближчого зарубіжжя, на жаль, не часто зверталися у своїх наукових працях до аналізу та дослідження цього питання. Лише одиничні наукові праці на монографічному рівні присвячені кримінально-правовій охороні зовнішньоекономічної діяльності. А кримінальні правопорушення цього виду розглядаються в них, як правило, у розрізі митного і кримінального законодавства.

Серед опублікованих праць, на наше переконання, насамперед вартий уваги підручник для студентів закладів вищої освіти «Основи зовнішньоекономічної діяльності – Основи зовнішньоекономічної діяльності», який підготовлено завідувачем кафедри регіонального управління Національного університету водного господарства та природокористування Е. А. Зінем та доцентом кафедри цього вишу Н. С. Дукою, де в дев'ятому розділі «Неправомірні дії у сфері зовнішньоекономічної діяльності» та десятому «Відповідальність у сфері зовнішньоекономічної діяльності» зазначені науковці спробували визначити і систематизувати можливі адміністративні, цивільно-господарські та кримінальні правопорушення під час здійснення ЗЕД [9].

Не можна не назвати в цьому аспекті також науковий посібник, виданий науковцями Державного податкового університету О. Г. Боднарчуком та О. І. Боднарчук

«Правове регулювання зовнішньоекономічної діяльності», в якому висвітлюються основні аспекти правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності [2, с. 9].

Однак, незважаючи на те, що в Україні фактично відсутні окремі ґрунтовні наукові праці в частині дослідження проблем кримінально-правової охорони зовнішньоекономічної діяльності, проте має місце ряд досить цікавих публікацій у фахових журналах, які представляють певний інтерес з цього питання. Зокрема, це стаття «Економічні злочини у сфері зовнішньоекономічної діяльності», яку опубліковано у співавторстві курсантом факультету економіко-правової безпеки Р. О. Хитруком і старшим викладачем кафедри економічної та інформаційної безпеки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ С. М. Тютченком, в якій автори проаналізували і систематизували за своїм переконанням категорії кримінальних правопорушень, які можуть мати місце під час здійснення зовнішньоекономічної діяльності [13]. Та досить цікавими в цьому контексті, на нашу думку, є статті завідувача кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого Б. М. Головкина «Поняття корупційної злочинності у митній сфері» [3] й А. Омельченка «Шляхи вдосконалення та розвитку законодавства України про зовнішньоекономічну діяльність» [11, с. 23–29].

Водночас варто визнати, що, як показує аналіз публікацій, дослідженням проблем, які за своїм змістом близькі до кримінально-правової охорони зовнішньоекономічної діяльності, найбільше приділялася увага у кримінологічній науці.

Для прикладу, у цьому сенсі варте уваги одне з перших в Україні монографічних досліджень «Кримінологічна характеристика та профілактика злочинів у сфері зовнішньоекономічної діяльності» (1999 р.), в якому В. О. Білецький спробував розкрити проблему злочинності у сфері зовнішньоекономічної діяльності в умовах переходу країни до ринкових відносин [1, с. 5].

Не меншої уваги, на нашу думку, заслуговує також дисертаційне дослідження Т. В. Мельничук «Організовані форми злочинної діяльності у зовнішньоекономічній сфері: кримінологічне дослідження» (2009 р.). Ця дисертація являє собою «комплексне дослідження форм та видів організованої злочинної діяльності у зовнішньоекономічній сфері, в якому представлений новий ракурс розгляду проблематики злочинності у сфері зовнішньоекономічних відносин з урахуванням сучасних її характеристик» [10, с. 6].

Але поряд з тим необхідно визнати, що більшість наукових праць з висвітленням зовнішньоекономічної діяльності все-таки пов'язані саме з дослідженням економічних аспектів у цій сфері і аж ніяк не з вирішенням проблем кримінально-правової охорони зовнішньоекономічної діяльності. Тут, зокрема, особливу увагу привертають праці Е. А. Зіня, Ю. М. Попова та багатьох інших правників і економістів.

Трохи краще справа щодо дослідження стану кримінально-правової охорони зовнішньоекономічної діяльності в науковому середовищі найближчого зарубіжжя. У цьому аспекті для порівняння варто назвати праці Ю. І. Сучкова «Митні злочини» (2000 р.), М. А. Кучубей «Кримінальна відповідальність у сфері митної діяльності» (1998 р.), Б. А. Султанової «Кримінально-правова та кримінологічна характеристика

злочинів у митній сфері» (2006 р.), Сахер Абдалла Аль-Дженейді «Відповідальність за митні злочини за кримінальним законодавством Йорданії» (2000 р.), а також дисертації І. В. Дмитрієнко «Кримінальна відповідальність за злочини у сфері зовнішньоекономічної діяльності» (2008 р.) та В. Л. Нарішкіна «Кримінально-правова охорона зовнішньоекономічної діяльності» (2004 р.) [6].

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене, відмітимо, що українське законодавство, яке регулює зовнішньоекономічну діяльність, рухається вперед, постійно оновлюється та удосконалюється, відповідаючи всім потребам суспільства і держави. Однак у теорії кримінального права приділяється недостатньо уваги проблемам кримінально-правової охорони зовнішньоекономічної діяльності, тоді як на практиці юристи стикаються з багатьма проблемами застосування відповідних кримінально-правових норм. Доктринальна наука, на нашу думку, дещо відстає від законодавця в цьому питанні, а сам стан наукового розроблення проблеми кримінально-правової охорони зовнішньоекономічної діяльності не відповідає вимогам сьогодення. А тому для усунення прогалини в цьому аспекті необхідні в Україні ґрунтовні наукові праці з дослідження питань, пов'язаних з кримінально-правовою охороною зовнішньоекономічної діяльності держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білецький В. О. Кримінологічна характеристика та профілактика злочинів у сфері зовнішньоекономічної діяльності. 1999. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/2099> (дата звернення: 10.05.2022).
2. Боднарчук О. Г. Боднарчук О. І. Правове регулювання зовнішньоекономічної діяльності: навчальний посібник. Ірпінь: Університет державної фіскальної служби України, 2020. 318 с.
3. Головкін Б. М. Поняття корупційної злочинності у митній сфері. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/10450/Golovkin> (дата звернення: 10.05.2022).
4. Гордополов В. Ю. Сучасний стан зовнішньоекономічної діяльності резидентів України. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5264> (дата звернення: 10.05.2022).
5. Господарський кодекс України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення: 10.05.2022).
6. Дмитриенко И. В. Уголовная ответственность за преступления в сфере внешнеэкономической деятельности. Диссертация кандидата юридических наук. 12.00.08 / Краснодарский университет Министерства внутренних дел Российской Федерации. Краснодар. URL: <https://www.dissercat.com/content/ugolovnaya-otvetstvennost-za-prestupleniya-v-sfere-vneshneekonomicheskoi-deyatelnosti> (дата звернення: 10.05.2022).
7. Дідківський В. А. Зовнішньоекономічна діяльність підприємства: навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2004. 579 с.
8. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16 квітня 1991 р. № 959-XII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/959-12> (дата звернення: 10.05.2022).

9. Зінь Е. А. Дука Н. С. Основи зовнішньоекономічної діяльності – Основи зовнішньоекономічної діяльності. Київ: Кондор, 2009. 360 с.
10. Мельничук Т. В. Організовані форми злочинної діяльності у зовнішньоекономічній сфері: кримінологічне дослідження. 2009. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/%2011300/2078> (дата звернення: 10.05.2022).
11. Омельченко А. Шляхи вдосконалення та розвитку законодавства України про зовнішньоекономічну діяльність. *Право України*. 2011. № 6. С. 23–29.
12. Харкевич Т. Глобалізація в Україні: позитивні та негативні наслідки. URL: <http://universe.zp.ua/?p=26123> (дата звернення: 10.05.2022).
13. Хитрук, Р. О. Тютченко С. М. Економічні злочини у сфері зовнішньоекономічної діяльності. URL: <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/4951/1/31.pdf> (дата звернення: 10.05.2022).

REFERENCES

1. Biletskyy V. O. Kryminolohichna kharakterystyka ta profilaktyka zlochyniv u sferi zovnishnoekonomichnoyi diyalnosti. 1999. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/2099> (Last accessed: 10.05.2022).
2. Bodnarchuk O. H., Bodnarchuk O. I. Pravove rehulyuvannya zovnishnoekonomichnoyi diyalnosti: navchaln. posib. Irpin: Universytet derzhavnoyi fiskalnoyi sluzhby Ukrayiny, 2020. 318 s. (Last accessed: 10.05.2022).
3. Holovkin B. M. Ponyattya koruptsiynoyi zlochynnosti u mytniy sferi. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/10450/Golovkin> (Last accessed: 10.05.2022).
4. Hordopolov V. YU. Suchasnyy stan zovnishnoekonomichnoyi diyalnosti rezidentiv Ukrayiny. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5264> (Last accessed: 10.05.2022).
5. Hospodarskyy kodeks Ukrayiny. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (Last accessed: 10.05.2022).
6. Dmytryenko Y. V. Uholovnaya otvestvennost za prestuplenyya v sfere vneshneekonomicheskoy deyatel'nosti. Dissertatsiya kandidata yuridicheskikh nauk. 12.00.08 / Krasnodarskiy universitet Ministerstva vnutrennikh del Rossiyskoy Federatsii. Krasnodar. URL: <https://www.dissercat.com/content/ugolovnaya-otvetstvennost-za-prestupleniya-v-sfere-vneshneekonomicheskoi-deyatelnosti> (Last accessed: 10.05.2022).
7. Didkivskyy V.A. Zovnishnoekonomichna diyalnist pidpryyemstva: navch. posib. Kyiv: Tsent' navchalnoyi literatury, 2004. 579 s.
8. Pro zovnishnoekonomichnu diyalnist: Zakon Ukrayiny vid 16 kvitnya 1991 r. № 959-KIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/959-12> (Last accessed: 10.05.2022).
9. Zin E. A. Duka N. S. Osnovy zovnishnoekonomichnoyi diyalnosti – Osnovy zovnishnoekonomichnoyi diyalnosti. K.: Kondor, 2009. 360 s.
10. Melnychuk T. V. Orhanizovani formy zlochynnoyi diyalnosti u zovnishnoekonomichniy sferi: kryminolohichne doslidzhennya. 2009. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/%2011300/2078> (Last accessed: 10.05.2022).

11. Omelchenko A. Shlyakhy vdoskonalennya ta rozvytku zakonodavstva Ukrainy pro zovnishnoekonomichnu diyalnist. *Pravo Ukrainy*. 2011. № 6. S. 23–29

12. Kharkevych T. Hlobalizatsiya v Ukraini: pozytyvni ta nehatyvni naslidky. URL: <http://universe.zp.ua/?p=26123> (Last accessed: 10.05.2022).

13. Khytruk, R. O. Tyutchenko S. M. Ekonomichni zlochyny u sferi zovnishnoekonomichnoyi diyalnosti. URL: <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/4951/1/31.pdf> (Last accessed: 10.05.2022).

D. Lopashchuk. State of the doctrinal study of the problem of criminal law protection of foreign economic activity

The article states that despite the fact that in the investigation of criminal offenses committed in the course of foreign economic activity, investigators and detectives face certain difficulties in their qualification and documentation, during the analysis of bibliographic publications on criminal law issues related to criminal offenses in the field of foreign economic activity, established the lack of thorough research at the dissertation and monograph levels on this issue. Such research is limited to individual articles in professional journals and in separate sections of scientific manuals.

Criminal offenses of this type in them are considered, as a rule, in the context of custom and criminal law.

It was found that the state of criminal law protection issue in the field of foreign economic activity and criminal law science of the countries of the near abroad is not much better. For the most part, these searches, similar to the Ukrainian ones, are limited to research only in certain areas of activity in the implementation of foreign economic activity, such as committing criminal offenses related to evasion of customs duties, etc.

The author's understanding of the impact of globalization processes on the foreign economic activity of the state is given, their positive and negative consequences, as well as possible abuses during the implementation of foreign economic activity are described.

The state of scientific development of the problem of criminal law protection of foreign economic activity is analyzed, as a result of which the main problems and tendencies in this sphere are revealed. In particular, it was found out that the legislation regulating foreign economic activity has positive tendencies and meets the needs of society and the state. However, the theory of criminal law does not pay enough attention to the problems of criminal law protection of foreign economic activity, while in practice law enforcement officials and courts face many problems in the application of relevant criminal law. This is due to the fact that doctrinal science lags behind the legislator in this matter, and the state of scientific development of the problem of criminal law protection of foreign economic activity does not meet the requirements of today. Therefore, in order to close the gaps in the study of criminal law protection of foreign economic activity, attention was drawn to the need for a deeper and more active study of this problem at the doctrinal level.

Keywords: *foreign economic activity, criminal law protection, state of scientific development, evasion of customs duties, criminal offense.*

Стаття надійшла до редколегії 19 травня 2022 року

Лопашук Д. І. Стан доктринального дослідження проблеми кримінально-правової охорони зовнішньоекономічної діяльності